

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ВИБОРУ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ

У статті розглянуто проблему підготовки старшокласників до вибору професійного майбутнього як найважливішої справи їхньої подальшої життєдіяльності.

Представлено ефективні профорієнтаційні технології, які сприяють забезпеченню основної мети професійної орієнтації сьогодення, яка полягає у формуванні людини, здатної здобувати професію з урахуванням своєї майбутньої конкурентоспроможності.

Ключові слова: профільне навчання, педагогічні технології, компетентність, форми, методи, прийоми, учнівська молодь.

Соціально-економічні зміни в українському суспільстві вимагають від державної системи освіти формування особистості з високим рівнем життєвої компетентності, функціональної грамотності, здатної до безперервної професійної освіти, саморозвитку та творчого самовдосконалення. У зв'язку з цим важливим соціально-економічним завданням є створення та послідовний розвиток системи профорієнтації, що охоплювала б «школу — позашкільний заклад — вищий навчальний заклад» та забезпечувала б сучасній молоді рівні можливості отримання профорієнтаційних послуг.

Важко, мабуть, знайти сьогодні школяра, який знає свій коефіцієнт інтелекту (IQ), тип темпераменту чи характеру, структуру інтересів, сенс життя тощо. Зазвичай, вибір професії молодими людьми відбувається на основі зовнішньої привабливості, наприклад, за рівнем зарплатні, іміджу установи, престижності професії, за прикладом батьків, друзів тощо. При цьому ігноруються, нехтуються якості власної особистості. Останнє відбувається тому, що людина, як правило, краще знає об'єктивну дійсність (навчальний предмет, робоче місце тощо), ніж свої суб'єктивні психологічні властивості. Водночас більшість сучасних професій — дуже складні та потребують ретельного глибинного пізнання, до того ж їх кількість сягає тисяч. Слід зважати на те, що в умовах сьогодення «...престижними у нашому суспільстві стають професії, які відповідають потребам нових, що народжуються, форм економіки. У той же час такі традиційні професії, як педагог, лікар, військовий, мільціонер тощо стають малопривабливими. Це призводить до плінності кадрів у відповідних галузях діяльності, дискваліфікації не потрібних для певних галузей народного господарства спеціалістів і їх масового відтоку в інші. Наслідком є нестача висококваліфікованих спеціалістів у найважливіших для суспільства сферах: охороні здоров'я, освіті, соціальному

захисті населення та ін.» [12, с. 374]. Саме тому сучасному старшокласнику потрібна професійна кваліфікована допомога у вирішенні проблеми вибору майбутньої професійної діяльності, яку здійснює система профорієнтації.

Важливе теоретичне і практичне значення в контексті нашого дослідження мають праці, присвячені розкриттю психологічних умов підготовки учнівської молоді до вибору майбутньої сфери діяльності з урахуванням їхнього творчого потенціалу та індивідуально-психологічних особливостей (Є. Клімова, Г. Костюка, Є. Павлютенкова, Н. Побірченко М. Пряжнікова, В. Симоненка, С. Чистявовой, В. Шавір, Б. Федоришина та інших). Головний недолік технологій, які були запропоновані дослідниками радянського періоду, полягає у переважанні розвитку суспільно-економічних цінностей над інтересами особистості, яка обирає професію. Такої позиції дотримувалися О. Голомшток, М. Захаров, О. Сазонов, В. Симоненко та інші.

Функціонування системи професійної орієнтації учнівської молоді отримало певне висвітлення в працях Л. Гуцан, Д. Закатнова, Е. Зеєра, Л. Йовайши, В. Мачуського, І. Уличного, М. Піддячого, О. Пилипчука, В. Сидоренка, В. Синявського, М. Тименка, М. Янцура та інших, в яких удосконалення змісту та педагогічних умов його реалізації має відбуватися з урахуванням типу навчального закладу та специфіки обраної старшокласником майбутньої сфери професійної діяльності.

Низка останніх сучасних досліджень Т. Бобко, М. Коляновської, О. Моріна, А. Назарчука, В. Туляєва, М. Шабдінова присвячені розкриттю особливостей здійснення профорієнтаційної роботи, використання ефективних профорієнтаційних технологій при підготовці школярів до професійного самовизначення у навчально-виховному процесі сучасної школи.

Однак, незважаючи на широке відображення питання в спеціальній літературі, проблема визначення психолого-педагогічних технологій підготовки учнівської молоді до вибору професії, безперечно, є актуальною й своєчасною саме зараз, коли сучасний ринок праці потребує кваліфікованих фахівців різного профілю.

Метою статті є короткий аналіз сукупності психолого-педагогічних профорієнтаційних технологій, які ефективно впливають на підготовку учнівської молоді до вибору майбутньої професійної діяльності.

З огляду на вищесказане, постає запитання: «Які технології, форми, методи та прийоми використовувати педагогу, психологу, вихователю для того, щоб зробити цей процес цікавим, захоплюючим, незабутнім у сучасних умовах розбудови профільної школи?» На це питання можна дати однозначну відповідь. Сучасні профорієнтаційні технології мають сприяти забезпеченню основної мети професій-

ної орієнтації сьогодення, яка полягає у формуванні людини, здатної здобувати професію з урахуванням своєї майбутньої конкурентоспроможності.

Термін «технологія» у педагогіці вперше використав А. Макаренко, але лише останнім часом це поняття почало набувати поширення у педагогічній науці. Перші системні дослідження поняття «педагогічна технологія» були проведені Т. Ільїною, а також А. Космодем'янською. Сутність цього поняття також досліджувала Н. Талізїна. На її думку, головним завданням педагогічної технології є визначення корисних для практики, найбільш раціональних і ефективних методів досягнення поставлених педагогічних цілей, а сама вона є теоретичним підґрунтям педагогічної практики, оскільки містить систему науково обґрунтованих рекомендацій, що використовуються у навчально-виховному процесі.

Дуже важливо основну увагу педагогам в організації профорієнтаційної роботи приділяти розробленню технологій пошукової діяльності, орієнтованої на глибоке вивчення випускником самого себе, свого соціального оточення, ринку праці, що сприятиме мобілізації його розумових здібностей і самостійному прийняттю рішення про вибір майбутньої професії. Важливим у профорієнтації є залучення учнів до оволодіння способами конкретної діяльності, а не формальними знаннями. Уміння результативно працювати — обов'язкова умова для майбутнього фахівця будь-якого профілю, який бажає зробити кар'єру, адже відомо, що оплачують лише реальні види якісно завершених робіт, а не наявні у фахівця знання про те, як їх виконувати. Спосіб застосування своїх знань на ринку праці визначає компетентність фахівця у тій чи іншій галузі виробництва матеріальних благ.

Важливе місце у профорієнтації учнівської молоді посідає компетентність педагогів, які її забезпечують. Якість виконання ними цієї роботи великою мірою залежить від рівня їхніх знань та вміння за необхідності доводити учням значущість чи помилковість поглядів на здійснення вибору професії. Л. Буркова підтверджує це таким формулюванням: «...компетентності відповідають здатності фахівця до здійснення професійних дій та діяльності. Здійснення професійних дій передбачає розв'язання професійних задач, тому професійні компетентності можна визначати як здатність фахівця розв'язувати професійні задачі, застосовуючи способи професійних дій та способи професійної діяльності в межах професійних компетенцій» [1, с. 139].

Реалізації педагогами зазначених принципів має сприяти застосуванню ними найбільш ефективних апробованих методів профорієнтаційної діяльності, зокрема тих, що вирізняються на основі зовнішніх форм прояву: словесні (бесіда, дискусія, розповідь, тренінг, диспут, інструктаж), наочні (самостійне спостереження, ілюстрація,

демонстрація), практичні (метод проекту, метод вправ, лабораторний метод, навчально-виробнича праця).

Розглянемо окремі з них з огляду на застосування в підготовці випускників до вибору професії у майбутньому. *Розповідь* — це метод усного викладу педагогом інформації про суть професії, яка аналізується або цікавить особистість, необхідні для її отримання знання і навички, важливість освоєння цієї професії тощо. Пояснення характеризується як словесне тлумачення змісту необхідної або бажаної інформації профорієнтаційного змісту. *Інструктаж* — ознайомлення зі способами виконання певних профорієнтаційних завдань, дотримання при цьому техніки безпеки. *Бесіда* — метод, побудований на продуманих запитаннях профорієнтаційного змісту і отриманні відповідей на них. [7]. *Дискусія* — вільне висловлення думок всіх її учасників щодо конкретного спірного питання, позиції стосовно обрання тієї чи іншої професії. *Диспут* розглядаємо як метод висловлення думок на заявлену тему профорієнтаційного спрямування. *Ілюстрація* як метод використання фотографій, схем, плакатів, карт, картин, рисунків на дошці для популяризації чи розкриття суті тієї чи іншої професії, інформації про потреби в ній існуючого ринку праці. *Демонстрація* — ознайомлення учнів з приладами, технічними установками, наочними зображеннями тощо у забезпечення профорієнтаційних заходів. Демонстрація найяскравіше представлена під час проведення екскурсій для ознайомлення учнів із професійною діяльністю представників науки, освіти, мистецтва, виробництва тощо. *Тренінг* — це специфічна форма навчання в групі й така, що чинить вплив на розвиток емоційної, комунікативної, інтелектуальної, естетичної сфер особистості; є поєднанням багатьох методів впливу, серед найважливіших: групова дискусія, ігрові методи, методи спрямовані на розвиток соціальної перцепції (уміння сприймати, розуміти й оцінювати інших людей, самих себе), метод тілесно-орієнтованої психотерапії, медитативні техніки тощо. Тренінг спрямований не тільки на надання інформації та стереотипних умінь поведінки, а й формування умінь та навичок свідомого вибору варіантів доцільної поведінки, сприяє розвитку установок, усвідомленню потреб і мотивів особистості.

Методика тренінгового заняття має зазвичай такий вигляд: подання достовірної інформації або постановка проблеми, створення належних умов переходу цієї інформації в особистісний досвід, формування навичок прийняття рішень. Для цього використовуються: низка спеціально підібраних вправ — вступних, рефлексивних, діагностичних, тренувальних, інтерактивних; форм організації учнів — колективних, парних, групових. Як і елементи арт-терапії, проведення тренінгів також вимагає ретельної фахової підготовки від вчителя, однак останній час розроблено чимало методик тренін-

гових занять. Необхідно тільки пам'ятати, що всі відібрані вправи є необхідними, навіть якщо на перший погляд здається навпаки. Кожна з них несе своє навантаження й має забезпечити ефективність виховного впливу на свідомість учнів.

Методика проведення тижня профорієнтації.

Тематичний тиждень є масовою формою організації конкретної навчально-виховної діяльності. Він передбачає активну участь усіх учнів школи у заходах певної тематики відповідно до їхнього віку та рівня розвитку. Мета тижня профорієнтації: ознайомити учнів з різноманітними видами професій, допомогти у виборі майбутньої професії, виховувати повагу до людей праці, до продуктів праці, до суспільного та особистого майна.

Тиждень профорієнтації може охоплювати: знайомство з викладачами (працівниками чи випускниками) різних навчальних закладів, з працівниками підприємств, екскурсії на підприємства, МНВК, університети, інститути, показ кінофільмів про ті чи інші професії, ярмарки праць шкільних гуртків, різноманітні ігри, конкурси.

Перебіг тижня профорієнтації залежить здебільшого від його підготовки. Як і про будь-який інший захід, учні повинні знати, коли буде проходити тиждень профорієнтації, тому напередодні повинна бути вивішене оголошення, а також розклад, за яким будуть проходити заходи, присвячені ознайомленню з професіями. Виховні заходи плануються як під час проведення класних годин, так і на перервах. Варто враховувати тематику тижня й на уроках та приділяти їй окремий фрагмент навчального заняття, розповідаючи про професії, які потребують знання з певних галузей чи технологій, упровадження яких можливе за наявності певних фахівців.

Методика проведення профорієнтаційних вечорів.

Профорієнтаційний вечір — одна з масових форм позакласної роботи, що сприяє всебічному розвитку учнів, розширює їхній кругозір, стимулює самостійність думки, прагнення до знань та є водночас засобом організації розумного дозвілля старшокласників. Основна мета вечору — створення умов для ефективного, корисного і цікавого відпочинку. Своєрідність заходу полягає в тому, що на ньому повинна панувати атмосфера невимушеного спілкування, а отже необхідно створити певний настрій, емоційну установку. Під час вечору можна провести ряд цікавих ігор. Успіх ігрової програми значною мірою залежить від яскравого, барвистого оформлення та реквізиту. Про це, звичайно, слід подбати заздалегідь, необхідно підібрати помічників із числа активу класу, які будуть допомагати у проведенні програми вечору.

Методика проведення професіографічної екскурсії.

Професіографічна екскурсія — це форма організації пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на одержання й аналіз професіографі-

чної інформації безпосередньо в конкретних умовах професійної діяльності. Організація такої екскурсії повинна зайняти належне місце в системі підготовки молоді до свідомого вибору професії, оскільки вона дає можливість у порівняно короткий термін за допомогою безпосереднього спостереження, що супроводжується необхідним поясненням, ознайомити учнів з основними структурними елементами аналізу конкретної професійної діяльності. Вона допомагає їм набути уміння самостійно аналізувати професії і співвідносити свої особисті якості з вимогами, які висуваються тією чи іншою професією до психологічної сфери особистості.

Проведенню професіографічної екскурсії передують ретельна підготовча робота. По суті, вся організаційна і методична підготовка до екскурсії здійснюється вчителем, класним керівником, практичним психологом. Екскурсія повинна бути чітко спланована і старанно підготовлена.

Методика проведення професіографічної екскурсії охоплює такі етапи: підготовчий, змістовно-організаційний, підсумковий.

На першому етапі до початку проведення заходу вчителю слід добре вивчити об'єкт екскурсії, ознайомитися зі спеціальною літературою за темою екскурсії, правильно її спланувати. Напередодні екскурсії вчитель має ознайомити дітей з метою, планом її проведення, поставити ряд запитань, відповіді на які учні повинні отримати під час проведення екскурсії. З метою підвищення зацікавленості дітей, сприяння в них розвитку ініціативи та самостійності можна запропонувати індивідуальні та групові завдання щодо вивчення окремих об'єктів. Обов'язковою умовою цього етапу є проведення цільового інструктажу з техніки безпеки, правил переходу чи проїзду до місця екскурсії.

На другому, змістовно-організаційному, етапі відбувається навчальна діяльність, що передбачена планом екскурсії. Учні оглядають екскурсійний об'єкт, вчать спостерігати, записують необхідні відомості, розв'язують поставлені задачі тощо.

На третьому, підсумковому, етапі відбувається підбиття підсумків проведеної екскурсії, яке повинно здійснюватись залежно від віку школярів у різних формах: бесіди, під час яких з'ясовується враження від екскурсії, обговорюються всі етапи екскурсії; диспуту, під час якого учні висловлюють свою власну думку; конференції, під час яких учні звітують щодо виконання запропонованих завдань.

В основі розробки змісту професіографічної екскурсії — професіограма конкретної професії. Оскільки професіограма є систематизованою інформацією про професію, то її можна використати як основу для розроблення плану і методики проведення професіографічної екскурсії. У професіограмі об'єктивні особливості трудового процесу, його технічні, технологічні, організаційні та інші характери-

стики мимоволі перекладаються мовою психологічних, психофізіологічних і соціально-психологічних понять. Це необхідно для того, аби створити єдину основу для зіставлення особистості й вимог професії. Організуючи екскурсію до міського (районного) центру зайнятості, учням важливо дати завдання ознайомитись із професіограмами спеціалістів, які працюють в цій установі.

Відповідно до завдань професіографічної екскурсії схема аналізу професії повинна містити таку інформацію:

- а) загальна характеристика професії, її актуальність на ринку праці;
- б) характеристика процесу праці;
- в) санітарно-гігієнічні умови та безпека праці;
- г) вимоги професії до працівника;
- д) заклади та установи, де можна набути цю професію;
- е) протипоказання до навчання та виконання професійних обов'язків;
- ж) заробітна плата;
- з) підвищення кваліфікації та перспектива зайнятості.

Під час професіографічної екскурсії особлива увага приділяється психологічній характеристиці професійної діяльності, а не вивченню особистості у процесі праці. У зв'язку з цим важливо відповісти на запитання, яку роль у структурі тієї чи іншої професійної діяльності відіграють різні індивідуально-психологічні особливості людини, сенсорні процеси, розумові дії, моторика, емоції, а також деякі особистісні якості. Іншими словами, необхідно точно представити систему вимог професії до психологічної структури особистості. Аналізуючи конкретну професійну діяльність під час екскурсії, необхідно звернути увагу учнів на ті якості працівника, які можуть найбільше потерпати від навантаження, а також на ті особливості особистості, які можуть бути протипоказанням до певної діяльності. Учнівська молодь має засвоїти, що ця інформація важлива в аналізуванні будь-якої професії. Уміння самостійного професіографічного аналізу професійної діяльності, сформоване у процесі професіографічної екскурсії, допомагає учнівській молоді самостійно і планомірно орієнтуватися в професійному просторі і виконує «мотивоворювальну» функцію: спонукує учнівську молодь до серйозних міркувань над питанням щодо професійного вибору і сприяє формуванню у них установки на самоконсультацію, на самостійне прийняття рішення щодо вибору професії та самоперевірку його обґрунтованості. Знання та вміння аналізу професій, які отримують старшокласники на екскурсії, включаються в їхній життєвий досвід, перебудовують його, викликають інтерес до вирішення нових завдань, допомагають знайти правильні відповіді на питання, що їх турбують, у майбутньому професійному самовизначенні.

Варто наголосити ще на одному надзвичайно осучасненому методі роботи зі старшокласниками — методі проектів. Цей метод не є новим у педагогіці. Його появу пов'язують з філософом і педагогом Дж. Дьюї та його учнем В. Кілпатриком. Німецькі вчені запропонували будувати навчання на активній основі, за допомогою цілеспрямованої діяльності учня, пов'язуючи з його особистісною зацікавленістю саме в цьому знанні.

Метод проекту передбачає постановку певної проблеми і наступне її розкриття, розв'язання, з обов'язковим формулюванням ідеї та гіпотези вирішення проблеми, чітким плануванням дій, розподілом (якщо розглядається групова робота) ролей, тобто наявністю завдань для кожного учасника за умов їхньої тісної взаємодії, відповідальності за свою частину роботи, регулярного обговорення проміжних кроків та результатів. Метод проектів є ефективним у тому разі, коли в навчальному процесі поставлено певне дослідницьке, творче завдання, для розв'язання якого потрібні інтегровані знання з різних галузей, а також застосування дослідницьких методик.

Підсумовуючи викладене, варто відмітити, що вибір різноманітних технологій, методів, засобів, прийомів проведення профорієнтаційної роботи залежить від навчальних, виховних, профорієнтаційних завдань, від вікових особливостей учнів та від рівня їхньої профорієнтаційної готовності. Лише системний підхід у проведенні цієї роботи, а саме активізація пізнавальної діяльності учнів, професіографічний характер профорієнтаційних заходів, індивідуальний підхід у здійсненні роботи щодо підготовки учнів до професійного самовизначення, залучення учнів до суспільно необхідної праці і виду діяльності, що відповідає їхнім нахилам і здібностям, приведе старшокласників до успішного вибору професії.

Таким чином, стаття не висвітлює проблему повною мірою. Важливими для дослідження залишається визначення проблем, які пов'язані з використанням комп'ютерних технологій у профорієнтаційній роботі із школярами, шляхи впровадження у практику роботи школи професійних проб.

Література

1. Буркова Л. В. Соціономічні професії: інноваційна підготовка фахівців у вищих навчальних закладах: монографія / Буркова Л. В. — К.: Інформ. системи, 2010. — 278 с.
2. Грецов А. Психология жизненного успеха для старшеклассников и студентов / А. Г. Грецов. — СПб.: Питер, 2007. — 208 с.
3. Захаров Н. Н. Профессиональная ориентация школьников / Н. Н. Захаров. — М.: Просвещение, 1988. — 270 с.
4. Побірченко Н. А. Людина і праця: навч. посіб. для 10-го кл. / Побірченко Н. А., Сергеевкова О. П., Підтілок І. В. — К.: Наш час, 2006. — 180 с.

5. Побудова кар'єри : прогр. для 10-11 кл. загальноосвіт. навч. закл. / АПН України, Ін-т проблем виховання АПН України ; [наук. консультант І. Д. Бех; уклад. : О. В. Мельник, Л. А. Гуцан, С. М. Дятленко та ін.]. — К. : Мегапринт, 2007. — 34 с.
6. Полякова В. А. Школа и выбор профессии / В. А. Полякова, С. Н. Чистякова, Г. Г. Агапова. — М. : Педагогика, 1987. — 176 с.
7. Програма «Людина і світ професій» : для загальноосвіт. навч. закл. : (8-9 кл.) / АПН України, Ін-т проблем виховання АПН України; [наук. консультант І. Д. Бех; уклад. : О. В. Мельник, Л. А. Гуцан, С. М. Дятленко та ін.] // Сіл. школа України. — 2007. — Листоп. (№ 11). — С. 56-66
8. Пряжников Н. С. Основы организации и планирования профориентационной работы в школе // Психологическая наука и образование. — 2004. — № 4. — С. 85-94.
9. Пряжникова Е. Ю. Профориентация: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Е. Ю. Пряжникова, Н. С. Пряжников. — 3-е изд., стер. — М. : Академия, 2007. — 496 с.
10. Синявський В. В. Професійна орієнтація у реформуванні загальноосвітньої та професійної школи // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2000. — № 2. — С. 142-150.
11. Федоришин Б. О. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Борис Олексійович Федоришин. — К., 1996. — 383 с.
12. Шахрай, В. М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. / Шахрай В. М. — К. : Центр навчальної літератури, 2006. — 464 с.

В данной статье рассматривается проблема подготовки старшеклассников к выбору профессионального будущего как важнейшего дела их последующей жизнедеятельности. В ней представлены эффективные профориентационные технологии, которые способствуют достижению основной цели профессиональной ориентации настоящего, которая заключается в формировании человека, способного освоить профессию с учетом своей будущей конкурентоспособности.

***Ключевые слова:** профильное обучение, педагогические технологии, компетентность, формы, методы, приемы, ученическая молодежь.*

L. A. Hutsan

The Use of Modern Vocational Guidance Technologies for Preparing Students to the Choice of Future Profession

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

Social and economical changes that take place in Ukraine demand from the state educational system to form a personality with high level of life competency, functional literacy, ability of continuous professional education, self-development and creative self-perfection. That determines an important social and economical task — to create and consistently develop a vocational guidance system that covers «school — out-of-school establishment — University» and secures equal possibilities for young people in vocational guidance service.

In this article the problem of preparing high school students to choose professional future as the most important thing of their further life is considered. Effective career guidance technologies are presented. These technologies serve to achieve the

main objective of career guidance – to educate a personality who can obtain a profession taking into account his (her) own competitive ability.

Keywords: *profile education; pedagogical technologies; competence; forms; methods; techniques; students.*

References

1. Burkova, L. V. (2010). *Sotsionomichni profesii: innovatsiina pidhotovka fakhivtsiv u vyshchyykh navchalnykh zakladakh* [Socionomic Professions: Innovative Preparation of Specialists for Institutions of Higher Education]. Kyiv: Inform. systemy.
2. Gretsov, A. (2007). *Psikhologiiia zhynennogo uspekha dlia starsheklassnikov i studentov* [Psychology of Life Success for Senior Pupils and Students]. St. Petersburg: Piter.
3. Zakharov, N. N. (1988). *Professionalnaia orientatsiia shkolnikov* [Professional Orientation of Schoolchildren]. Moscow: Prosveshchenie.
4. Pobirchenko, N. A., Serheienkova, O. P., & Pidtilok, I. V. (2006). *Liudyna i pratsia* [Human and Work]. Kyiv: Nash chas.
5. *Pobudova kariery: prohrama dlia 10-11 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv* [Make a Career: Program for 10-11 Grades of Comprehensive Schools]. (2007). Kyiv: Mehaprynt.
6. Poliakova, V. A., Chistiakova, S. N., & Agapova, G. G. (1987). *Shkola i vybor professii* [School and Choice a Profession]. Moscow: Pedagogika.
7. Prohrama «Liudyna i svit professii»: dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv (8-9 klas) [Program «Human and the World of Professions» for 8-9 Grades of Comprehensive Schools]. (2007). *Silska shkola Ukrainy*, 11, 56-66.
8. Priazhnikov, N. S. (2004). Osnovy organizatsii i planirovaniia proforientatsionnoi raboty v shkole [Basics of Organization and Planning of Vocational Guidance at School]. *Psikhologicheskaiia nauka i obrazovanie*, 4, 85-94.
9. Priazhnikova, E. Yu., & Priazhnikov, N. S. (2007). *Proforientatsiia* [Vocational Guidance] (3rd ed.). Moscow: Akademiia.
10. Syniavskiy, V. V. (2000). Profesiina orientatsiia u reformuvanni zahalnoosvitnoi ta profesiinoy shkoly [Vocational Guidance in Reformation of Comprehensive and Vocational Schools]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoy osvity*, 2, 142-150.
11. Fedoryshyn, B. O. (1996). *Psykhologo-pedahohichni osnovy profesiinoy orientatsii* [Psychological and Pedagogical Basics of Vocational Guidance] (Doctoral dissertation, Kyiv).
12. Shakhrai, V. M. (2006). *Tekhnolohii sotsialnoi roboty* [Technologies of Social Work]. Kyiv: Tsentri navchalnoyi literatury.